

Tyrinėjimų projektai ir programos

Etninė kultūra ir jos plėtra dabarties visuomenėje

Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus projektas „Etninė kultūra ir jos plėtra dabarties visuomenėje“ buvo vykdomas 2004 metų sausio–gruodžio mėnesį. Vykde šie tyrinėtojai: prof. habil. dr. Vacys Milius, vyresnieji mokslo darbuotojai dr. Žilvytis Bernardas Šaknys, dr. Auksuolė Čepaitienė, dr. Petras Kalnius, dr. Janina Morkūnienė, dr. Rasa Paukštytė-Šaknienė, dr. Vida Savoniakaitė, mokslo darbuotojai dr. Irma Šidiškienė, dr. Vytautas Tumėnas, doktorantės Danguolė Svindinskaitė, Aušra Zabielenė, Ilona Burinskaitė, jaunesnysis mokslo darbuotojas Darius Daukšas ir laborantė Asta Matulienė. Ekspedicijose taip pat dalyvavo pagal sutartis dirbę du dailininkai ir vienas interviuotojas. Projekto vadovas – Etnologijos skyriaus vedėjas dr. Ž. Šaknys. Vykdamas projektą, daugiausia laiko ir lėšų skirta rinkti reikalingai empirinei medžiagai ekspedicinėse išvykose bei surinktos medžiagos tvarkymui: inventorinimui, klasifikavimui, šifravimui ir t. t.

Sausio–balandžio mėnesį vyko mokslinis metodinis pasirengimas lauko tyrimams: studijuota pasirinktų individualių temų literatūra, buvo sudarinėjamos ekspedicinės grupės, projektuojami jų maršrutai, analizuojamas individualiai pasirinktų tirti mokslo objektų ištirtumas, studijuojami šaltiniai apie juos, tikslinami tyrimo planai ir programos. Iš viso nuo gegužės iki gruodžio mėnesio į įvairias Lietuvos vietas vyko 36 ekspedicijos, medžiaga rinkta beveik 200 vietovių visuose etnografiniuose regionuose. Projekto vykdytojai pagal individualią programą rinko

medžiagą konkrečiai temai. Daugiausia dėmesio skirta medžiagai, reikalingai Aukštaitijos papročių atlasui parengti.

Prof. V. Milius dalyvavo ekspedicijoje Vievyje, jo apylinkėse, Elektrėnuose, Žiežmariuose. Jis, padedamas dailininkės, rinko medžiagą apie lietuvių bei rusų kapines, jų infrastruktūrą, želdinius, paminklus, kapų sutvarkymą ir priežiūrą. Jam talkinusi dailininkė Marta Vosyliūtė darė kapų tvorelių, antkapinių geležinių kryžių bei koplyčių kryžių piešinius. Tyrinėtojas nustatė, kad pastaraisiais metais vyksta viso krašto paminklų ir kapų tvarkymo niveliacija: ant kapų statomos žemos granito stelos, o bendri šeimos kapai apjuosiami betono bei granito juostų apvadu (žema granito tvorele). Retai pasitaiko kaltinių bei suvirintų kryžių, tautodailininkų sukurtų stogastulpių, ornamentuotų medžio kryžių.

Dr. Ž. Šaknys rinko medžiagą Kaišiadorių, Vilniaus, Širvintų, Kėdainių, Jonavos, Kauno, Joniškio, Šiaulių, Molėtų, Ignalinos, Utenos, Švenčionių, Rokiškio, Zarasų rajonuose. Jo surinkti duomenys leidžia teigti, kad tradicinės kultūros elementų raiška šių dienų visuomenėje teritoriniu požiūriu yra gana netolygi. Daugiausia tradicinės kultūros elementų užfiksuota rytinėje tirtos arealo dalyje. Būtent šiame areale (Rokiškio rajone) užfiksuotas vienintelis, kultūros namų ir švietimo įstaigų poveikio nepatyręs, bet gana plačiame plote išsilaukęs paauglių ir jaunimo paprotys – Sekminių kiaušinių kepimas. Kai kur šis paprotys perkeliamas į namų aplinką. Ž. Šaknio surinkta empirinė medžiaga

pirmiausia orientuota į numatomo rengti ir išleisti fundamentalaus leidinio „Lietuvių etninės kultūros atlasas. Papročiai“ mokslinę problematiką. Šioje ataskaitoje pridedamas Ž. Šaknio sudarytas žemėlapis apie Aukštaitijos vietas, kuriose 2002–2004 m. Kultūros ministerijai finansuojant rinkta medžiaga minėtam Papročių atlasui.

Dr. A. Čepaitienė Utenos ir Rokiškio rajonuose rinko medžiagą pagal individualią temą „Etniškumas ir socialinis solidarumas“. Renkant medžiagą siekta geriau išsiaiškinti priklausomybės vietai, šeimai ir giminei bei etninio ir vietos tapatumo klausimus, santykį tarp tapatumo ir bendruomenės, suvokti individualumo ir tapatumo išsaugojimo reikšmes. Šiuo atveju daug dėmesio skirta Aukštaitijoje gyvenusių Pliaterių giminės etninės ir lokalinės savidentifikacijos problemai.

Dr. J. Morkūnienės ekspedicinės išvykos taip pat apėmė įvairias Aukštaitijos vietas. Ji aprašė ir fotografavo valstiečių kinkomojo transporto panaudojimą per šienapjūtę ir bulviakasi, taip pat kaupė duomenis apie bitininkystę, sodybų darželius, giminių suėjimus pažymint artimųjų mirties metines, paminklus kaimo kapinėse, kaimo žmonių verslus bei amatus, valstiečių ūkio pagalbinus verslus. Etnologės surinkta medžiaga rodo, kad minėtų tradicinės kultūros reiškinių vaidmuo Lietuvos valstiečių gyvenime skirtingose etnografinėse srityse buvo labai nevienodas.

Dr. P. Kalnius tęsė lietuvių regioninės savimonės tyrinėjimus. Padedant interviuotojui Linui Jašinauskui, Jurbarko, Kelmės, Raseinių, Šilalės, Šiaulių, Tauragės, Radviliškio ir Šilutės rajonuose buvo apklausiami vietos gyventojai. Duomenų gauta iš beveik 40 vietovių. Toliau buvo tikslinama Aukštaitijos ir Žemaitijos kultūrinių sričių paribio gyventojų etnografinės savimonės geografinė takoskyra, aiš-

kinamasi, kiek ir kuriose vietovėse tokios savimonės riba sutampa arba nesutampa su kalbininkų nustatytąja lingvistine (tarmių skiriamąja) riba. Pastebėta, kad pietiniuose paribio rajonuose – Jurbarko, Tauragės, Šilutės, taip pat Raseinių rajone rečiau negu Akmenės ar Šiaulių rajonuose gyvenama žmonių, neturinčių jokios etnografinės sritinės savimonės (tiesiog lietuvių), tačiau čia yra kiek platesnė žemaitiškosios ir aukštaitiškosios savimonės sklaida, dažnesnis sporadinis vienokios ir kitokios savimonės gyventojų pasklidimas anapus lingvistinės ribos, „svetimos tarmės“ teritorijoje. Aiškėja, kad tai daugiausia lėmė dvi priežastys: 1) kalbininkų (J. Grinaveckio, J. Bukančio ir kitų) nustatytas reiškinys, jog pietiniai Žemaitijos rajonai lingvistiniu požiūriu „aukštaitėja“, pereina prie aukštaičių tarmės arba bendrinės kalbos sparčiau negu šiauriniai; 2) pietiniuose rajonuose geriau išsilaikęs rudimentinis reiškinys žemaitiškąją tapatybę suvokti pagal priklausymą istorinei Žemaitijai. Tiesa, tokių asmenų nėra daug – tarp žemaičių taip pat vyrauja nuostata žemaitiškąją tapatybę suvokti pagal kultūrinius požymius (tarmę, gyvenimo būdą, stereotipiškai priskiriamus elgsenos, charakterio bruožus ir t. t.). Atkreipia dėmesį ir tai, kad pasitaikanti žemaitiškumo savivoka *jus soli* (priklausymo istorinei žemei) pagrindu toli nuo lingvistinės ribos nenuėina, neplinta iki buvusios Žemaičių seniūnijos rytinės ribos, ji „gėsta“ jau rytinėse Jurbarko, Raseinių rajonų dalyse bei vakariniame Radviliškio rajono pakrastyje.

Dr. R. Šaknienė Kaišiadorių, Vilniaus, Širvintų, Kėdainių, Jonavos, Kauno, Joniškio, Šiaulių, Molėtų, Ignalinos, Utenos, Švenčionių, Rokiškio, Zarasų rajonuose rinko medžiagą tema „Vaikas Lietuvos visuomenėje“. Naudodamasi anketomis „Krikštytos ir vardynos“ bei „Gimimų reguliavimas“ ir apklausinėdama skirtingų

kartų atstovus, ji siekė išsiaiškinti paprotinių nuostatų ir požiūrio į šeimą, gimstamumą, nėštumo nutraukimą transformacijas dabartinėje Lietuvoje, taip pat dabartinės kartos požiūrį į dirbtinį apvaisinimą, krikšto ir vardo suteikimo apeigas, tradicinių krikštynų papročių gyvavimą šiandieninėje kaimo kultūroje ir permainas šioje srityje. Autorės surinkti duomenys rodo, kad pastebimas daugumos sovietmečiu gimusių ir savo vaikus krikštijusių respondentų tam tikras atotrūkis nuo jų tėvų puoselėtų krikštynų tradicijų, požiūrio į krikštą ir su tuo susijusių vertybių kaita. Be to, nustatyta, kad atsiskaitantieji savo tėvų tradicijų nieko naujo vietoj jų nesukūrė. Pastebėta, kad Aukštaitija, dar labiau Pietryčių Lietuva tradiciškai pasižymėjo krikštynų papročių gausa, kurių transformuotos formos aptinkamos ir šiandien.

Dr. V. Savoniakaitė Kaišiadorių, Vilniaus, Širvintų, Kėdainių, Jonavos, Kauno, Joniškio, Šiaulių, Molėtų, Ignalinos, Utenos, Švenčionių, Rokiškio, Zarasų rajonuose rinko medžiagą tema „Lokalių bendruomenės“. Derindama anketinę apklausą, interviu, biografinį pasakojimą ir stebėjimą, ji tyrė dabartinės aukštaičių kaimo bendruomenės sociokultūrinio egzistavimo pagrindus. Autorė pastebėjo, kad palaiptiesiems kuriasi nauji socialiniai ryšiai tarp „periferijos“ ir „centro“, o plintantys kapitalo tinklai netolygiai veikia socialines aukštaičių struktūras ir jų kultūros dalykus. Žmonės šiuolaikiškai reaguoja į rinką, kuria gėrybes ne tik dėl savęs, bet ir „dėl ko nors“. Stebėdama dabartinę Aukštaitijos kaimą, autorė pastebi, kad „ekonominės erdvės tuštėjimas“ pirmiausia susijęs su jaunimo ir protų nutekėjimu bei gyventojų senėjimu ir, antra, su pigesnio pragyvenimo ieškančių žmonių migracija. Autorės manyimu, ekonominės erdvės tuštėjimas rodo didelius ekonominio bei kultūrinio gyvenimo skirtumus tarp gretimų šalių: mažiau

ekonomiškai išsivystę kraštai yra uždaresni, dėl to stabilesnės kultūrinio paveldo tradicijos, palyginti su klestinčios žinių ekonomikos regionais. Ekspedicijose surinkti duomenys autorę paskatino daryti išvadą, kad „laikas ir atmintis aukštaičius kviečia išlaikyti ir kurti savo aukštaitišką „pagrindą“ – kultūros paveldą slepiančias, perkuriančias žinias, technologijas, teises, praktikas, sugebėjimus ir papročius.

Dr. V. Tumėnas Klaipėdos, Vilniaus ir Panevėžio rajonuose bei Panevėžio mieste rinko medžiagą apie tradicinių juostų artefakto praeitį ir dabartį, juostų audimo tradiciją ir kontekstą. Tyrinėtos liaudies meno kūrybingumo perdavimo iš kartos į kartą problemos. Ypač domėtasi šiuo metu audžiančiais Lietuvos tautodailininkų sąjungos nariais. Surinkta duomenų, rodančių, kaip audimo kūrybinė mintis perduodama jaunesnei kartai, kaip ji kinta įgydama naujus pavidalus. Mažajoje Lietuvoje autorius, apklausęs šimtametę senolę, užrašė unikalią informaciją apie kvieslio ir piršlio puošimą daugybe juostų įstrižai per pečius. Surinkta kita vertinga informacija apie juostų vietą vestuvių papročiuose. Aukštaitijoje rasta vertingos medžiagos apie juostų audimo technologijos paslaptis, siūlų dažymą augaliniais dažais. Panevėžio mieste ir rajone tyrinėtojas domėjosi šiuolaikinių juostų audimo ekonominiais, estetiniais ir edukaciniais aspektais.

Dr. I. Šidiškienė Kaišiadorių, Vilniaus, Širvintų, Kėdainių, Jonavos, Kauno, Joniškio, Šiaulių, Molėtų, Ignalinos, Utenos, Švenčionių, Rokiškio, Zarasų rajonuose rinko medžiagą individualiai temai „Kultūrinis identitetas ir vestuviniai simboliai XX a. II pusėje“. Naudodamasi anketa „Vestuviniai simboliai“, ji tęsė iki šiol nefiksuotų vestuvių apeigų elementų tyrinėjimus. Siekta atskleisti įvairių kartų žmonių kultūrinį identitetą pagal tai, kaip

pateikėjai vertino, suprato ir naudojo vestuvinius simbolius XX a. antrosios pusės vestuvėse.

D. Svidinskaitė Biržų ir Šakių rajonuose rinko medžiagą liaudiškojo religingumo tema. Respondentais pasirinkusi ne tik katalikus, bet ir kitų konfesijų bei skirtingo amžiaus, įvairių tautybių asmenis, ji išryškino ypatingą moterų vaidmenį dabartinės šeimos pasaulėžiūros formavimesi. Jos surinkti duomenys rodo, kad vyresnė karta, ypač moterys, stengėsi ir stengiasi formuoti jaunesnės kartos religingumą ir apskritai tvarkyti su religija susijusius klausimus šeimoje. Moterų organizuojantis ir kontroliuojantis vaidmuo šiuo klausimu šeimoje kartais siekia aprėpti ir vyrų tikėjimo sritį. Lygindama Lietuvoje ir už jos ribų gimusių asmenų religingumą, tyrinėtoja nustatė, kad persikėlimas į kitokią kultūrinę ir politinę aplinką dažnai daro įtaką ir asmens santykiui su religija bei verčia asmenį prisiderinti prie naujos aplinkos.

A. Zabielenė Ignalinos, Rokiškio, Švenčionių, Zarasų ir Molėtų rajonuose tęsė folklorinių ansamblių veiklos sociokultūrinių aspektų tyrinėjimus. Naudodamasi folklorinių ansamblių nariams ir jų vadovams skirtomis anketomis, ji aiškino ansamblių narių kilmės sąsajas su veiklos motyvacijomis, folklorinių ansamblių veiklos raidos tendencijas, muzikavimo tradicijų perėmimo ir perdavimo formas, ansamblių narių etninės ir lokalinės savimonės poreikių tenkinimo būdus, pažintinius interesus.

I. Burinskaitė Šiauliuose, Šilalės, Skuodo, Kretingos, Telšių ir Plungės rajonuose rinko ikonografinę ir natūros medžiagą tema „Lietuvių kryždirbystė: tradicijos tęstinumas ir kaita XXI a. pradžioje“. Fiksuota dabartinė tradicijos būklė, jos gyvybingu-

mas, aiškintasi tradicijos tęstinumo perspektyvą. Ekspedicijos metu ji taip pat kaupė duomenis apie mažosios architektūros paminklų meninės raiškos ir turinio kaitą.

D. Daukšas dalyvavo ekspedicinėje išvykoje Šilutės rajone ir tyrinėjo vietinių žmonių etninį tapatumą. Remdamasis sukauptais duomenimis jis teigia, kad tirtu arealo žmonių, kurie save vadina vietiniais (*šišioniškiais*), etninis tapatumas yra daugiasluoksnis – čia susipynę lokalinis ir etninis tapatumai. Pastebėta, kad asmens tapatumui daug reikšmės turi asmens žinios apie šeimos genealogiją ir jo konfesinė priklausomybė, tuo tarpu kalba nėra svarbiausias identiteto dėmuo.

A. Matulienė dalyvavo ekspedicinėje išvykoje Trakų rajone ir rinko medžiagą tema „Namų darbo žaislai“. Apklausineidama tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų gimusius pateikėjus, aiškino gamintų žaislų pobūdį, individualiuosius poreikius, lietuviškąją ir lenkiškąją naudotų žaislų terminiją. Nustatyta, kad šio krašto žmonės dažniau žaislus gamino tik patys sau, savo šeimos vaikams. Tyrinėtoja taip pat siekė išsiaiškinti, kokį poveikį žaislų gamyba, jų turėjimas, žaidimas su jais turėjo vaikų socializacijos procesui.

Visų ekspedicinių grupių darbo metu padaryta 70 etnografinių aprašų, 424 foto nuotraukos, 47 piešiniai, 44 brėžiniai, užpildytos 682 anketos, kurių bendra apimtis sudaro 3440 lapus, įrašytos 33 garso kasetės. Remiantis ekspedicijoje surinkta medžiaga, buvo parengti 7 pranešimai mokslinėse konferencijose: 5 Lietuvoje, 2 tarptautinėse konferencijose užsienyje. Ši medžiaga taip pat buvo panaudota 12 jau išspausdintų bei 10 įteiktų spaudai mokslinių straipsnių.

Petras Kalnias